

УДК 32

І.Д. Денисенко

ДИНАМІКА ЗМІНИ ТА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕОРІЙ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядається проблема пошуку оптимального варіанта методологічних засад для дослідження динаміки зміни і стратегій розвитку сучасних політичних теорій. Обґрунтовується перспективність застосування теоретичних побудов відомого німецького дослідника К. фон Байме в контексті доповнення його методологічних установок певними теоретико-пізнавальними моментами.

Ключові слова: теорія; політична теорія; методологія; категоріально понятійний апарат.

Рассматривается проблема поиска оптимального варианта методологических оснований для исследования динамики смены и стратегий развития современных политических теорий. Обосновывается перспективность использования теоретических наработок известного немецкого исследователя К. фон Байме в контексте дополнения его методологических установок определенными теоретико-познавательными моментами.

Ключевые слова: теория; политическая теория; методология; категориально понятійный аппарат.

The problem of search of an optimum variant of methodological bases for research of dynamics of change and strategy of development of modern political theories is considered. Perspective of use of theoretical constructions of known German researcher K. von Beyme in a context of addition of its methodological installations by the certain theoretical and epistemological moments is proved.

Key words: the theory; the political theory; methodology; categorical and conceptual apparatus.

Постановка проблеми. Аналіз сучасної соціально-політичної літератури свідчить, що питання про природу, предмет, структуру і перспективи розвитку сучасної політичної теорії для представників системи політологічних знань залишаються одними із самих актуальних у сфері наукового пізнання.

Аналіз актуальних досліджень. Серед представників політичної науки активно цими питаннями займаються Т. Алексеєва, К. фон Байме, Р. Войсискі, Й. Галтунг, Р. Дарендорф, К. Дойч, Ф. Кирилюк, Б. Краузер-Мозер, П. Максим, Н. Муллінс та інші [1–2; 5–7; 11–12].

Однак, результати аналізу їхніх відповідних публікацій дозволяють стверджувати, що в сучасній політичній науці проблемне поле методології політичних досліджень, провідним елементом якого виступає проблема природи і статусу шуканої теорії, як і раніше не має адекватної інтерпретації. Крім того, згідно до зауважень відомого німецького теоретика К. фон Байме, у даному проблемному полі «ще й досі майже не досліджена динаміка змін цих теорій» [2, с. 378].

Виходячи із цього, **мета статті** – визначитися щодо формування оптимального варіанту методологічних засад для дослідження динаміки зміни і стратегій розвитку сучасних політичних теорій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасної наукової літератури з цієї проблематики дозволяє стверджувати, що серед різних варіантів реконструкції змін теоретичних конструкцій у політичних науках, запропонованих її провідними представниками, однієї з найцікавіших позицій (тобто, з найбільш потужним евристичним потенціалом) представляється версія шуканої еволюції К. фон Байме [2]. Насамперед, її переваги формуються на авторських:

чіткій інтерпретації змісту і структури сучасної політичної теорії (що надаються з позиції критичного раціоналізму);

всебічному обґрунтуванні специфічності умов формування політичної теоретичної конструкції (на відміну від інших видів соціальної теорії);

пропозиції розміщення політичних теорій у спільному (для сучасної системи знань) дискурсивному просторі.

Згідно до тверджень К. фон Байме, динаміка змін політичних теорій повинна аналізуватися, виходячи з таких методологічних моментів.

1. Емпіричне дослідження неможливо здійснювати без теорії.
2. Побудова теорій у політиці відбувається на фундаменті різних теорій науки або метатеорій (теорій щодо теорій). Найважливішими з них є такі:

- а) нормативні теорії;
- б) аналітична теорія науки.

3. Між науково-теоретичними вихідними моментами і шістьома підходами (історично-генетичного, інституційного, біхевіоралістського, структурно-функціонального, раціонального вибору, порівняльного) та основними поняттями політичної теорії («держава», «влада», «система», «політична культура», «демократія», «груповий плюралізм», «класовий конфлікт», «конфлікти між елітами і неелітами») існують певні дотики, але не існує однозначно обумовленого взаємозв'язку.

4. Конфлікти між метатеоретичними позиціями дозволяють побачити, що питання щодо поступу у науці неможна розуміти як кумулятивний процес, до цього наближається критичний раціоналізм з його методом спроб і помилок.

5. Жодний з шістки підходів не має виключного застосування у політичній науці. Дослідник не може обирати довільно метатеоретичну позицію. Вона залежить від розуміння і визначення ролей у зв'язках між теорією та практикою науки.

6. Основні поняття політики треба розуміти як такі, що знаходяться між двома полюсами: це або моделі інтеграції і порядку або теорії конфлікту.

7. В усіх теоріях, поруч з емпіричними, завжди присутні також ідеологічні елементи, останні не завжди варто оцінювати виключно негативно.

8. Теорії політики розробляються не у безповітряному просторі нормативно задуманого «*societas civilis*» (громадянського суспільства – на латинській мові), а переформовуються великими подіями. Процес переформування залежить від:

- наукових традицій та стилів мислення країн, що свого часу були сформовані організацією системи науки (рівень довготривалого впливу);
- конкуренції з іншими дисциплінами і виокремлення такої відносно нової дисципліни, як політична наука (рівень середньотривалого впливу);
- постійних змін тенденцій в соціальних науках, політичних втручань, висування модних вимог з боку політичної системи та її довілля (рівень короткотривалого впливу на вироблення політичних теорій) [1, с. 376–389].

Розглядаючи запропоновані німецьким політологом методологічні підстави для дослідження процесу взаємодії і боротьби за домінування в науковому співтоваристві сучасних політичних теорій, слід зазначити, що як деякі із них, так і весь їхній перелік, вимагає певного уточнення / доповнення.

У першу чергу, це твердження стосується моменту, що обґрунтовує неправомірність розуміння поступу у науці як кумулятивного процесу (четверта пропозиція К. фон Байме) [2, с. 378].

У процесі обґрунтування цієї позиції німецький дослідник звертається до концепції становлення знань через так зване «парадигмальне зрушення в науці» Т. Куна.

У контексті міркувань Т. Куна, представлених у його книзі «Структура наукових революцій» (1962), історія розвитку науки розглядається як послідовне чергування низки етапів:

допарадигмального періоду, пов'язаного з конкуренцією різних шкіл і відсутністю загальноприйнятих концепцій і методів дослідження;

парадигмального періоду (періоду «нормальної науки»), якому властиві створення спеціальних журналів, організації наукових співтовариств, виокремлення спеціального курсу в академічній освіті, тобто, розвиток і вдосконалювання наукової традиції;

періоду парадигмального зрушення (кризи «нормальної науки»), що характеризується нагромадженням аномальних фактів, які не піддаються поясненню з позиції положень даної парадигми, і пошуком нових варіантів методів їхньої адекватної інтерпретації – основи формування майбутньої парадигми [8].

Зміст поняття «парадигма» есплікується через категоріальну групу «дисциплінарна матриця»:

«дисциплінарна тому, що вона враховує звичайну приналежність учених-дослідників, до певної дисципліни;

матриця – тому, що вона складена з упорядкованих елементів різного роду», кожний з яких вимагає подальшої специфікації [8, с. 229].

Основними компонентами, що становлять «дисциплінарну матрицю» виступають:

символічні узагальнення (закони і визначення основних понять теорії);

метафізичні частини парадигм (загальновизнані приписання, спроможні, з одного боку, визначити, «що повинне бути прийняте в якості розв'язання конкретних завдань (головоломок) і в якості пояснення», а з іншого, – уточнити, «перелік невирішених головоломок» і значимість кожної з них [8, с. 232]);

цінності (сумісні з іншими, паралельно і незалежно розвиненими теоріями), що дозволяють формулювати і вирішувати головоломки;

загальноприйняті групові зразки, що інтерпретують схему конкретного вирішення проблем як реальну методику виробництва і відтворення наукових знань.

Наразі, слід підкреслити, що з передмови, написаної автором до книги, можна зробити однозначний висновок – повернення в науковий обіг терміну «парадигма» (відомого з філософських трактатів Середньовіччя) для інтерпретації еволюції наукових традицій безпосередньо пов'язано із прагненням визначити істотні відмінності між природними і соціальними науками, «які демонструють у всіх своїх галузях відсутність теоретичного консенсусу» [8, с. 10].

З позиції кунівського визначення поняття «парадигми» і розуміння парадигмального розвитку теоретичних знань, їхнє використання в соціальних науках, у політології, зокрема, безумовно, не може розглядатися як методологічно спроможне.

Це твердження підтримує й К. фон Байме. «Поняття парадигми, – зазначає німецький політолог, – що мало сприяти дослідженню соціальних основ наукового поступу, ще й досі залишається занадто багатозначним» [2, с. 380].

Крім того, слід зазначити, що вся історія розвитку соціальних знань свідчить про те, що в соціальних науках ніколи не спостерігалися

парадигмальні зрушення, аналогічні тим, які пов'язані в різних галузях природничих наук з іменами М. Коперника, І. Ньютона, А. Лавуазьє, А. Ейнштейна. Крім того, ніколи жодна з найбільш популярних соціальних теорій (від історичного матеріалізму К. Маркса до структурного функціоналізму Т. Парсонса) не панувала над усіма іншими, змушуючи все наукове співтовариство погоджуватися із правильністю їхніх постулатів і запропонованими моделями розв'язання конкретних завдань, що входять в область досліджуваних ними проблем.

Більше того, згідно з дослідженнями відомого американського політолога М. Догана, соціальні науки традиційно ґрунтуються на цілій низці теорій, які не стільки конкурують одна з одною за підтримку наукового співтовариства, скільки працюють над удосконалюванням власних положень, що не мають реальних критеріїв для перевірки своєї теоретичної спроможності. «У більшості випадків, – за твердженням американського дослідника, – мова йде все-таки не про конфронтацію, а про взаємну зневагу та ігнорування» [12, с. 120].

З вищевикладеного випливає, що досліджувати процес зміни однієї соціальної теорії (у тому числі й політичної) іншою необхідно використовуючи інші варіанти концепції розвитку теоретичних знань, що також інтерпретують цей процес не як кумулятивний.

Аналіз відомих у західній системі соціально-гуманітарних знань варіантів даної концепції (від К. Маркса до І. Лакатоса) у контексті розгляду проблеми зміни політичних теорій дозволяє стверджувати, що найбільш придатною для цієї процедури представляється використання теоретичних наробітків англійського вченого угорського походження І. Лакатоса, представлених у його монографії «Фальсифікація і методологія науково-дослідних програм» [9].

У підвалинах універсальної концепції розвитку теоретичного знання І. Лакатоса перебуває ідея конкуруючих науково-дослідних програм. Науково-дослідна програма в лакатівській інтерпретації презентується одночасно і як результат і як процес функціонування низки генетично зв'язаних теорій (тобто, як таких, що сформувалися на основі однієї вихідної концептуальної моделі за

допомогою послідовного додавання допоміжних гіпотез), раціональна єдність яких заснована на онтологічних і методологічних принципах, що визначають їхній розвиток. У її структурі пропонується виділяти «тверде ядро» (сукупність онтологічних, концептуальних і методологічних допущень, що зберігаються без змін у всіх теоріях програми), рухливий «запобіжний пояс» (сукупність допоміжних гіпотез, що охороняють ядро від застосування правила *modus tollens*, і змінюються від теорії до теорії) і стратегії розвитку (позитивної й негативної евристики). Згідно І. Лакатосу, «позитивну евристику» програми становлять методологічні правила, що визначають вибір проблем, напрямку, послідовність і методи їхнього розв'язання; «негативну евристику» – постулати, що обмежують безліч можливих напрямків у дослідженні розглянутих питань. З позиції реалізації визначених стратегій у науково-дослідній програмі спостерігаються два етапи – прогресивний і регресивний. Прогрес програми, за І. Лакатосом, визначається насамперед ростом її прогностичного потенціалу, регрес – пояснювального [9, с. 79–88].

При цьому, якщо різні програми можуть бути зіставлені відповідно до своїх пояснювальних можливостей і прогностичного потенціалу, то пропонується говорити про конкуренцію програм. Науково-дослідна програма, яка здатна пояснити більшу кількість аномальних фактів, чим інша система теорій, і має більший додатковий емпіричний зміст, що одержав до того ж хоча б часткове підкріплення, змушує представників даної науки відмовлятися від використання конкуруючої дослідницької програми.

Наступним кроком в уточненні методології дослідження динаміки зміни і процесу взаємодії сучасних політичних теорій пропонується розглядати момент уточнення категоріально-понятійного апарата політичних наук (шосте положення з позиції К. фон Байме).

Вбачається, що тільки приналежність використовуваних понять або до інтеграційної моделі, або до конфліктної теоретичної конструкції (на якій наголошує німецький політолог) не знімає проблему їхньої однозначної експлікації всіма представниками наукового співтовариства. «Якщо намагаєшся

визначити поняття ризику, – стверджує, наприклад, інший відомий німецький дослідник Н. Луман, – то враження таке, начебто заїхав у густий туман, де видимість не далі бампера машини. Навіть у фундаментальних працях ця проблема ніколи не досягається належним чином» [10, с. 139].

Слід підкреслити, що це твердження стосується не тільки допоміжних (другорядних) категорій, але й центральних понять предметного поля політичних наук (від категорії «конфлікт» до категоріальної групи «публічна політика»). «Навіть поняття «влади», – зазначає, наприклад, відомий український дослідник Ф. Кирилук, – з позиції різних дисциплін по різному аналізувалися Б. Маліновським, М. Вебером, Т. Парсонсом, Г. Лассуеллом, А. Каплуном, Б. де Жаувелом, Дж. Фрідріхом» [7, с. 22].

І, безумовно, доцільним, у контексті підвищення рівня методологічної спроможності теоретичних розробок К. фон Байме є, на наш погляд, доповнення восьмої позиції тезою про необхідність орієнтації при побудові політичних теоретичних конструкцій на їхній взаємозв'язок з концепціями розвитку соціуму в цілому (від постіндустріальної теорії до теорії суспільства ризику). Слід зазначити, що дана вимога одночасно передбачає також певну систематизацію положень цих досить різноманітних теорій суспільного розвитку. Остання процедура також містить момент узгодження й окремих тверджень усередині однієї теорії, представленої різними варіантами.

Наприклад, вважається, що теорія постіндустріального розвитку суспільства сьогодні сформована теоретичними розробками трьох груп дослідників. Перша група представлена дослідженнями Дж. Гелбрейта, П. Дракера, А. Турена, Л. Туроу, С. Хантінгтона, А. Етционі виконаними «у головному руслі постіндустріальної теорії, і їх автори не заміряються на її методологічні засади, а скоріше збагачують концепцію, акуратно й дбайливо інкорпорують у неї нові елементи» [11, с. 58]. Друга – дослідженнями Р. Інглегарта, М. Мелоуна, Т. Сакайя, Ф. Фукуями, Л. Едеінссона, присвяченими «найважливішим проблемам сучасного життя, пов'язаними із впливом особистісних факторів на хід і напрямки постіндустріальної

трансформації» [11, с. 59]. Третю групу утворюють теоретичні розробки під керівництвом Е. фон Вайцеккера і М. Кастельса, орієнтовані на виявлення загальних тенденцій розвитку сучасного соціального прогресу, що інтерпретується як не заданий і не керований процес, який «вірніше розглядати як якийсь складний процес, що природно розбудовується на основі внутрішніх закономірностей» [11, с. 59].

Загальновідомо, що в сучасній системі соціально-політичних знань концепція суспільства ризику представлена в основному теоретичними розробками західних дослідників У. Бека, Е. Гідденса та Н. Лумана. Згідно з основним твердженням теоретичної конструкції першого автора, «ризик може бути визначений як систематична взаємодія суспільства з погрозами і небезпеками, індукованими та зробленими модернізацією як такою» [3, с. 45]. Для відомого англійського дослідника Е. Гідденса базовим твердженням виступає теза про те, що ризик – певний механізм структурування сучасного світу. Згідно з міркуваннями Е. Гідденса, його формують декілька факторів: «зменшення ризику для життя індивіда, відповідне до більших зон безпеки в повсякденному житті, колонізованих абстрактними системами; формування інституціонально обмеженого середовища ризику; контроль ризику як ключовий аспект сучасної рефлексивності; ризик виникнення подій зі значними наслідками як результат глобалізації і протидія всіх названих факторів перепадам внутрішньо нестабільного «клімату ризику» [4, с. 111].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для дослідження динаміки зміни сучасних політичних теорій і особливостей їхньої взаємодії пропонується звернутися до методологічних розробок відомого німецького політолога К. фон Байме. Для підвищення рівня їхньої науково-пізнавальної спроможності пропонується сукупність його пропозицій доповнити, насамперед, як мінімум трьома моментами:

– положеннями про розвиток наукових знань (у тому числі й про політичну реальність) через зміну науково-дослідних програм І. Лакатоса;

- процедурою уточнення змісту категоріально-понятійного апарата політичних наук (і, насамперед, центральних понять теоретичних побудов);
- необхідністю аналізувати наявні політичні теорії не тільки з позиції їхньої конкуренції одною з одною, але й у контексті узгодження їхніх положень із постулатами теоретичних конструкцій, що інтерпретують розвиток сучасних соціальних систем у цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т.А. Современные политические теории / Т.А. Алексеева. — М. : МГИМО, РОССПЭН, 2007. — 464 с.
2. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме ; [пер. з нім. М. Култасвої, М. Бойченка]. — К. : Стилос, 2008. — 396 с.
3. Бек У. От индустриального общества к обществу риска / У. Бек / THESIS. — 1994. — № 5. — С. 45—84.
4. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // THESIS. — 1994. — № 5. — С. 91—126.
5. Денисенко І.Д. Проблемне поле методології політичних досліджень / І.Д. Денисенко // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. — Харків: Право, 2010 — Вип. 5. — С. 116—124.
6. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / Б. Крауз-Мозер ; [пер. с польск]. — Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. — 256 с.
7. Кирилюк Ф.М. Новітня політологія: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ф.М. Кирилюк. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 564 с.
8. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1975. — 288 с.
9. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / И. Лакатос ; [пер. с англ.]. — М. : «Медиум», 1995. — 235 с.
10. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. — 1994. — № 5. — С. 127—159.
11. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / [под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Academia, 1999. — 640 с.
12. Политическая наука. Новое направление ; [пер. с англ.]. — М. : Вече, 1999. — 798 с.